

TÜRK SİYASİ PARTİLERİNDE LİDER OLİGARŞİSİ: EVRİMİ, KURUMSALLAŞMASI VE SONUÇLARI

İlter TURAN*

Özet

Türk siyasi partilerinin liderlik yapısı oligarşiktir, lider yenilemekte zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Lider oligarşisinin şekillenmesinde tek parti mirası, merkezi devlet yapısı gibi devlet önderliğinde modernleşme sürecinin yanında siyasette himaye ilişkilerinin yaygınlığı, lider egemenliğini destekleyen kültür ve benzer unsurlar yer almaktadır. Oligarşik liderlik devam eden himaye ilişkileri aracılığıyla gücünü korumuş, kendisini destekleyecek bir hukuk yapısı da oluşturmayı başarmıştır. Partilerin örgüt yapısı, aday belirleme yöntemleri ve çok sayıda diğer faktör lider oligarşisini desteklemektedir. Yapı, demokrasinin işleyişini zorlaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, Parti Liderleri, Oligarşi

The Evolution, the Institutionalization and the Consequences of Leadership Oligarchy in Turkish Political Parties

Abstract

Turkish political parties display an oligarchic leadership structure and experience difficulty in changing leaders. In addition to state directed modernization producing a legacy of single party rule which Turkish democracy has inherited and the powerful central state as a model, the prevalence of clientelistic relations and the evolution of a culture supportive of leadership oligarchy have all contributed to leadership oligarchy. The oligarchic tendencies continue to be supported by the continuation of extensive clientelistic relations and the construction of a legal framework that supports it. The organizational structure of parties, their methods of candidate designation for public office and many other factors lend support to the continuation of leadership oligarchy. Oligarchic leadership structure is dysfunctional for the well-functioning of a democratic system.

Keywords: Political Parties, Party Leadership, Leadership Oligarchy

* Prof.Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ituran@bilgi.edu.tr

GİRİŞ

Türk siyasi partilerini fazla incelemeye gerek kalmaksızın herhangi bir araştırmacının dikkatini ilk çekecek özelliklerinden biri oligarşik diyebileceğimiz bir liderlik yapısına sahip olmalarıdır. Türkiye’de siyasi partiler liderlerini yenilemekte güçlük çekmekte, lider yenilenmesi çok sancılı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1961-1980 döneminde başlıca siyasi partilerin liderleri, CHP başkanı İsmet İnönü bir yana bırakılacak olursa, hiç değişmemiştir¹. 1981’de siyasi partiler askeri yönetim tarafından kapatılmış, ancak bu partilerin devamı niteliğindeki partilerin kurulması ve eski liderlerinin göreve dönmesi hukuken mümkün olunca, görevine dönmek isteyen her lider bunu başarabilmiştir. Nitekim, Süleyman Demirel 1964’te Adalet Partisi’nin liderliği ile başladığı parti başkanlığı kariyerine, 1980 sonrasında siyasi yasakları kalkınca Doğru Yol Partisi ile devam etmiş, ancak Cumhurbaşkanı olmak için partisinden ayrılmıştır. 1973’te Milli Selamet Partisi’nin başına geçen Prof. Necmettin Erbakan, 1980 sonrasında da MSP’nin devamı olan Refah ve Saadet partilerinin genel başkanlığını yapmış, kanuni bir mecburiyet dolayısıyla ayrıldığı genel başkanlığa 2010 yılında ve 84 yaşında Saadet Partisi genel başkanı olarak geri dönmüştür. Aynı durum Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı rahmetli Alpaslan Türkeş için de söz konusu olmuş, görevinden ölümle ayrılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1980 sonrası yeniden kurulmasından kısa bir süre sonra genel başkanlığı üstlenen Deniz Baykal, ağır bir seçim yenilgisi sonrasında çok kısa bir süre için görevinden ayrılmış, 2010 yılında ise özel hayatının mahrem kalması gereken bir bölümünün internete düşmesi sonucunda görevinden istifaya mecbur kalmıştır.

Bir siyasi parti liderinin bu görevini uzun süre koruması, parti liderliğinin oligarşik olduğuna hükmetmek için yeterli değildir. Örneğin, bir siyasi partinin lideri, rakiplerinin adaylığını engellemeye, onları parti içinde yükselmelerini elemeye çalışmaksızın, partisinin desteğini korumayı başarabilir. Konrad Adenauer’ın uzun süreler Alman Hıristiyan Demokrat Partisi’nin liderliğini elinde tutabilmiş olması, Batı Almanya’yı Batı Avrupa ile başarıyla bütünleştirmesine, döneminde Alman ekonomisinin başarılı bir performans sergilemesine ve partisinin güçlü bir örgüte sahip olmaması ile açıklanabilir. Görevi döneminde partisi içinde kendisine karşı oluşacak muhalefete engel olmaya çalışmamış, ancak ciddi bir muhalefetle de karşılaşmamıştır.

Aynı siyasi sistem içinde yer alan tüm siyasi partilerin oligarşik liderlik yapısına sahip olmaları da gerekmez. Bazı partiler oligarşik bir liderlik yapısı sergilerken, diğerlerinin daha demokratik bir yönetim yapısına sahip olmaları mümkündür. Bu bakımdan geçmişte Japonya’nın sol partileri ilginç bir örnek teşkil etmişlerdir. Japonya Sosyalist Partisi “parti içindeki değişik grupların yönetim görevinde bulunmak özlemlerine cevap vermek için lider rotasyonu uygulamasına” yönelirken, “Japonya Komünist Partisi uzun süreler aynı liderle yönetilmiştir.” (Stockwin, Hrenebar’ın yapıtında, s. 100). İspanya’yı inceleyen Gillespie, Avrupa’daki sosyalist partilerde güçlü parti yönetimi ve parti içi otoriteryanizmin kural olduğunu ileri sürmektedir (Bell ve Shaw’ın yapıtında, s. 51). Bu gözlemlerden

¹ İsmet İnönü de parti başkanlığından ayrıldığı zaman bu görevi 23 yıldır yapıyordu. Bk. Turan, 1994.

yola çıkılacak olursa, oligarşik liderliğin bazı parti tiplerinde daha sık görüldüğü sonucuna varmak mümkündür.

Türk siyasi partilerinin ayırıcı özelliği, oligarşik liderliğin şu veya bu tip bir partiye özgün olmayıp, niteliklerinden adeta bağımsız olarak, her siyasi partide ortaya çıkmasıdır. Bir partinin seçimlerde nasıl bir başarı elde ettiğine, ülkenin siyasi hayatında neler cereyan ettiğine bakılmaksızın, Türk siyasi partileri lider değiştirmekte zorluk çekmektedirler. Buna karşılık parti liderleri, karşılaştıkları durum kendileri için ne kadar zor olursa olsun, partilerinin dizginlerini ellerinde tutmayı, hakimiyetlerine karşı çıkanları etkisizleştirmeyi başarabilmektedirler.

Bu çalışmada Türk siyasi partilerinde gözlenen liderliğin oligarşikleşme eğiliminin kökenleri, oluşumu ve sonuçları incelenecektir. Bilindiği gibi, Michels (1962, s. 61-80) lider oligarşisinin modern örgütlerde, özellikle eşitlikçi varsayımlarla yola çıkanlarda, doğal bir eğilim olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, bir yandan aynı ülke içindeki siyasi partilerin liderlik yapısının birbirinden farklı olması, diğer yandan bu konuda ülkeler arasında da farkların bulunması, liderlikte oligarşikleşmenin evrensel bir eğilim olmadığını düşündürüyor. Bu çalışmada partilerde liderlik oligarşisinin nedenleri, Türk siyasi partileri karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelenerek anlaşılmağa çalışılacaktır.

OLİGARŞİK LİDERLİĞİN KÖKENLERİ VE OLUŞUMU

Siyasi partilerde oligarşik bir liderlik yapısının oluşması çok sayıda değişkenin doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunduğu çok boyutlu bir süreci içerir. Aşağıdaki çözümlemede Türk siyasi partilerindeki liderlik yapısını şekillendirdiği düşünülen bazı değişkenler üzerinde durulacaktır.

Devletçe Tetiklenen ve Yönlendirilen Toplumsal Değişmenin Etkileri

Türk modernleşmesini yakından tanıyan herkes, bunun “savunmacı modernleşme” sürecine iyi bir örnek oluşturduğunu ileri sürer (örneğin Rustow, Karpat’ın yapıtında, s. 94-95). Bu süreçte, bir ülkenin yöneticileri ülkenin karşılaştığı güvenlik sorunlarına cevaben toplumu modernleştirme kararı verirler. Yöneticilere göre toplum modern değildir, gerek kurumlar gerek toplumsal hayatta değişiklikler yapılarak modernleştirilecektir. Modern olmaması nedeniyle, bu süreçte toplumdan katkı beklenmemekte, merkezden gelen modernleşme taleplerine sessizce itaat etmesi istenmektedir.

Türk modernleşmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesini engellemek amacıyla devlet kararıyla başlatılan bir süreç olmakla birlikte, İmparatorluğun yıkılmasını engelleyememiştir. Buna karşılık, sürecin ürünü olan modernleşme yanlısı asker ağırlıklı bürokrasi zümresi cumhuriyeti kurmuş, bir tek parti sistemi aracılığıyla da İmparatorluk döneminde başlayan modernleşmeyi sürdürmeye gayret etmiştir. Bu tek parti deneyiminin Türk siyasi partileri üzerinde kalıtsal diyebileceğimiz etkileri olmuş ve bunlar günümüze kadar süregelmiştir. İlk olarak bunların lider yenilenmesi üzerindeki etkilerine bakalım.

Tek Parti Mirası

Siyasi partiler toplumsal yaşamımıza Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde girerler. Kurtuluş Savaşı'nı düzenleyen direniş örgütü de savaş sonrasında bir siyasi partiye dönüştü, Cumhuriyet Halk Partisi olarak Türk toplumunu özellikle kültür alanında moderne dönüştürme mücadelesine girişti. 1923-1946 yılları arasında CHP modernleşmeci bir otoriter tek parti olarak faaliyet gösterdi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen iç ve uluslararası koşullar karşısında siyasi rekabete açılmanın öncülüğünü yaptı ve 1950'de de iktidarın seçim sonucu Demokrat Parti'ye devredilmesine imkan sağladı. 1950 sonrasında, kısa süreli askeri müdahaleler hariç, Türkiye'yi yöneten kadroları partilerarası seçimler belirlemişse de, merkezden yönetilen kültürel ve sosyal modernleşme geleneği Türk siyasi hayatını, kültürünü, kurumlarını ve bu arada siyasi partilerin işleyişini etkilemeğe devam etmiştir.

Sözünü ettiğimiz toplumsal değişme modelinin siyasetteki genel etkisi toplumdan kaynaklanan özerk sosyal ve siyasi eylemi sınırlamasıdır. Kuruluşu itibariyle CHP, toplumdan gelen talepleri kamuya aktarmak ve kamu politikalarını etkilemek amacını gütmekten ziyade, devletle güçlü bağlarına dayanarak toplumun davranışlarını denetlemeyi ve şekillendirmeyi öngören bir kuruluştur. Başka bir ifade ile CHP, sivil toplumda yeşermiş, yani "devletin müdahale alanı dışından kamu hayatını düzenleyen serbest bir kuruluş" (Roniger ve Güneş-Ayata'nın yapıtında Roniger, s. 6) değildi. Toplumda oluşan talepleri siyasi otoriteye taşıymıyordu. Tam tersine, partiye girenler ayrıcalıklı bir konuma ulaşıyor, karar vericilere daha kolay ulaşma imkanı elde ediyorlardı. Zaten, tek parti döneminde partinin önde gelen üyeleri arasında bürokratlar yüksek sayıdaydı (Turan, 1969, s. 101). Yarışmacı olmayan seçimlerde milletvekilliği teklifi almak ile milletvekili olarak görevlendirilmekle eşanamlı idi. Bunun anlamı, seçilmenin toplumda sağlam bir seçmen desteğine veya siyasi güce sahip olmanın gerekmediğidir. Böyle bir yapı içinde, ister partinin yerel ve merkez yöneticileri olsun, ister milletvekilleri olsun, ayrıcalıklı konumlarını koruyabilmek için parti liderine muhtaçtılar. Lidere karşı çıkmak bir yana, onun dikkatini çekmek için fırsatlar arayışındaydılar.

Siyasi rekabete geçilmesi tek parti döneminde şekillenen yasal yapıları, kurumsal çerçeveleri, siyaset anlayışlarını ve davranış kalıplarını ortadan kaldırmadı. Toplumun denetim altında tutulmaya ihtiyaç gösterdiği, vatandaşların siyasi liderlerin takdirlerini saygıyla kabullenmeleri gerektiği türünden anlayışlar genel kabul görmeğe devam ediyordu. Tek partinin önde gelen kadrolarından koparak yeni partiler kuran ekiplerin de toplumu harekete geçirerek, onların siyasete güçlü bir katkıda bulunmasını sağlamak gibi bir özlemleri yoktu. Seçmenin oylarını alarak iktidara geçmek, iktidarlarını halkın desteği ile meşrulaştırmak istiyorlardı. Nitekim, Demokrat Parti 1950 seçimlerinde iktidara geldikten sonra, muhalefetteyken savunduğu cemiyetler ve basın kanunlarındaki liberalleşme sözlerini yerine getirmemiş, otoriter bir yönetim anlayışı sergilemiştir. Demokrat Parti'nin lider kadrolarının siyaset anlayışı, yerini aldıkları CHP kadrolarından pek farklı değildi. Lider egemenliğinde parti fikrine yatkındılar. Lidere karşı çıkmayıp, hürmet etmek alışkanlığında idiler. Devleti de partinin hizmetinde bir aygıt olarak değerlendiriyorlardı.

Özetleyecek olursak, Türkiye tek partiyi döneminden otoritenin yukardan aşağıya

doğru işlediği, liderin egemen olduğu bir parti anlayışını miras aldı. Muhalefet partisinin tek partinin lider kadrosu içindeki ayrışmalardan kaynaklanması, güçlü bir toplumsal hareketin yaygın katılımcı bir mücadelesinin ürünü olmaması, partinin kolaylıkla lider egemenliğine girmesine, liderin mevkiinin sorgulanmadan benimsenmesine, dolayısıyla lider yenilenmesinin gündeme girmemesine zemin oluşturdu.

Merkezi Devlet Yapısının Etkisi

Türkiye Cumhuriyeti üniter bir yönetim yapısına sahipti. Merkezi hükümet politikaları belirliyor ve bunları merkeze bağlı memurlar aracılığıyla uygulamaya sokuyordu. Merkezi yönetim, taşra halkını geri kalmış olarak görüyor ve onlara güvenmiyordu. Kültür modernleşmesinin icracısı olan bürokratlar merkez tarafından atanıyor ve merkeze hesap veriyorlardı. Yerel yönetimler -ki en önemli birimi belediyelerdir- merkezi hükümetin temsilcilerine tabi olarak faaliyet gösteriyorlardı. Merkezci üniter yönetim başkenten başlayan ve kademe kademe alt birimlere ulaşan bir iletişim ağı kurmuştu.

Tek partinin yapısı da devlete paralel ve devlete tabi idi. Partinin üniter devletin bir uzantısı gibi işleme özelliği, devlet başkanının aynı zamanda partinin genel başkanı, birçok valinin partinin il başkanı, kaymakamların partinin ilçe başkanı ve parti lider kadrolarının bürokrat geçmişe sahip olması dolayısıyla da güçleniyordu. Bu sistemde tüm siyasi ilişkiler merkezden yerele doğru işleyen dikey nitelikteydi ki devletin tercihi de buydu. Dikey ilişki kalıbı, toplumda yaygın örgütlenmeye yol açabilecek, merkezin kararlarını sorgulayabilecek, siyasal katılma taleplerinde bulunabilecek bir yatay ilişkiler ağına karşı doğal olarak tercih ediliyordu.

Bu noktada, devletin örgütlenme modelinin partilerin örgütlenmesine de temel teşkil ettiğini belirtmek herhalde bir sürpriz olmayacaktır. Bu modelde partinin ulusal merkezi, aynı devletin merkezi gibi, politikaları belirlemede, partinin stratejilerine karar vermekte, yerel örgütlere neler yapmaları gerektiğine ilişkin talimatlar yağdırmaktaydı. Şayet herhangi bir yerel yönetim ekibi beğenilmez ya da kusurlu bulunursa, aynı devlet memurları için yapıldığı gibi, görevden alınabilir, yerine merkezin sözünü daha iyi yerine getireceği düşünülen kişiler atanabilirdi. Böyle bir örgüt modelinin, yerel birimlerin ulusal lider kadrosuna karşı çıkmasına elverişli olmadığını görmek pek zor olmasa gerektir.

Parti Yapılanmasının Temel Unsuru Olarak Himaye İlişkileri

Gerek CHP gerek CHP'nin kökenini oluşturan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri asker-bürokrat ve yerel seçkinler arasında bir ittifakı temsil ediyordu. Ülke işgaline karşı bir ulusal direnişi örgütlemeyi öngören çoğu asker kökenli bürokratlar, mücadelenin başından itibaren başarı için yerel seçkinlerin desteğini almak mecburiyetinde olduklarını görmüşlerdi. Yunan işgali bu iki grup arasında güçlü bir ittifak oluşmasını kolaylaştırdı. Yerel seçkinlerin Yunan işgalini def edecek donanımları, becerileri yoktu. Askerlerin ise savaşı götürebilmeleri yerel seçkinlerin maddi ve siyasi desteğini gerektiriyordu. Koşullar yarattığı, hatta zorladığı bu ittifak başarılı oldu, savaş sonrasında da CHP çatısı altında devam etti. Yeni cumhuriyeti yerleştirmek için merkezi hükümet kültürel

modernleşme politikaları izleyecek, yerel seçkinler de bu dönüşümün toplumca desteklenmesini sağlayacaklardı. Bunun karşılığında, iktisadi faaliyetlerine müdahale edilmeyecek, ahalinin devletle olan işlerinde ve ulusal siyasete bağlanmalarında ise aracılık edeceklerdi (e.g. bak. Landau'nun yazıtında Steinbach. 1984, s. 79-80) Bu yöntemle, yerel seçkinler merkezi hükümet ve parti genel merkezi ile işbirliği yaparak yerel konumlarını güçlendiriyorlardı. Yerel seçkinlerin önemli bir bölümünün toplumdaki yeri ve gücü bir miktar arazi sahibi olmak ve ticaret yapmaktan kaynaklanıyordu, aristokratik köken gibi seçkin olma iddialarını sağlamlaştıracak bir sıfatları yoktu. Örneğin, küçük kasabalarda siyasi hayatı ve siyaset kadrolarını inceleyen Güneş-Ayata, tüccarın en önemli davasının yerel düzeyde önemli bir kişi statüsünü kazanmak ve korumak olduğunu ileri sürer. Çevresinde sözü geçen, sorumlu, gerektiğinde yardımına başvurulabilecek bir kişi şöhretine kavuşan birisi, belki de bir gün milletvekilliği yapılmak şerefine kavuşabilirdi. Dolayısıyla, bu zevat sürekli olarak parti ve devlet ileri gelenlerine çevrelerinde ne kadar önemli bir kişi olduklarını göstermek mücadelesindeydiler (tarihsiz, s. 9).

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türkiye'nin nüfusunun üçte ikiden fazlası kırsal alanlarda, genellikle dış dünya ile ilişkisi sınırlı köylerde yaşıyordu. Buralarda "merkezin bürokratik tekdüze türdeşliğinden farklı olarak toplum geleneksel, heterogen ve birbirinden kopuktu." (Sunar, s. 345). Merkezi hükümetin bu nüfusa kendi olanaklarıyla erişmesi güçtü. Ancak yerel seçkinlerle kurulan işbirliği sayesinde bu nüfusa ulaşmak, onu denetim altında tutmak mümkündü. Yerel seçkinlerle kurulan ilişkiler dikeydi. Partinin yerel örgütü kanalıyla doğrudan parti merkezile temas kuruluyordu. Yatay bağların, iletişimin ve dayanışmanın zayıflığı, sosyal sınıfların oluşmasını engellerken (Akarlı ve Ben-Dor'un yazıtında Sayarı, 1975, s. 125) siyasi karar alma süreçlerine toplumun köklü katkılar yapmasını da imkansız kılıyordu. Tam tersine, birbirinden kopuk olan grupların her biri, merkezden kaynaklanan cömertlik jestlerinin kendisine yönelmesini ümit ediyor, bunu sağlamak maksadıyla merkezi taleplerini yerine getirmeye çalışıyordu.

Bir önceki paragrafta tanımlamaya çalıştığım ilişki türü literatürde patron-yanaşma ilişkileri, himaye ilişkileri ve klientelizm gibi değişik isimlerle anılıyor. Adı ne olursa olsun, ilişkiyi belirleyen husus, yanaşma konumunda olan kişinin patronundan somut çıkarlar elde etmesi, buna karşılık patrona maddi temeli olmayan hürmet, itaat ve oy gibi sembolik araçlarla karşılık vermesidir. Himaye ilişkileri kişisel ilişkilerdir. Nesnel, eşitlikçi ve evrensel kurallara bağlı biçimde işlemezler. Bu tür bir ilişkinin parti politikası açısından taşıdığı anlam açıktır. İlkin, himaye ağlarından oluşan siyasal güç parçalanmış ve dağınık niteliktedir. Bu ortamlarda parti liderlerinin kitle kaynaklı meydan okumalarla karşılaşma olasılığı düşüktür. Ufak fraksiyonların kafa tutmalarını denetlemek ve yayılmasını önlemek de nisbeten kolaydır: Ya istediklerini vererek onları susturmaya ya da bazılarını ödüllendirip onları bölmeye çalışırsınız. Son çare olarak da onları himaye sisteminin dışına çıkarırsınız. Ayrıca, böyle bir yapıda, parti liderlerinin fraksiyonları birbirine karşı kullanması ve böylece liderliklerini sürdürmeleri de mümkündür.

İkinci olarak, himaye ilişkileri, bir partinin destek temelini heterojen olduğu anlamına gelir. Himayecilik ortamında birbirinden farklı geçmişleri ve olanakları olan, farklı sosyal katmanlardan gelen, çoğu zaman çıkarları uyuşmayan insanlar aynı örgütün bayrağı altında

toplanırlar. Bu durum partinin değişik zümrelerden destek almasını sağlayabilir (Sayarı, aynı yer) ama tutarlı siyasalar oluşturmasını, tutarlı bir siyaset çizgisi izlemesini de engeller, partiyi kocaman, çelişkilerle dolu bir himaye ilişkileri mekanizmasına dönüştürür.

CHP'nin himaye ilişkilerine dayalı bir siyasi örgüt olarak gelişmiş olması, diğer partilerin geliştiği ortamın temel niteliklerinden birini oluşturmuştur. Örneğin, çok partili dönemde yeni partilerin kurulmasını inceleyen Sayarı'nın işaret ettiği göre (1975, s. 123) "Türkiye'de kitlelerin siyasete katılmak için hareketlendiği ilk dönemde, ulusal ve yerel siyaset alanlarının arasındaki bağlar, o anda muhalefete yatkın hizip niteliğindeki toplulukların ve himaye ağlarının harekete geçirilmesi ve aynı türden yenilerinin kurulması sayesinde olmuştur." Böylece, Türkiye'nin demokratik gelişmesinin ilk aşamalarında parti, parti siyaseti, hükümet parti ilişkileri gibi konulardaki anlayışlar himaye ilişkilerine göre şekillenmiştir. Örneğin, 1950 yılında Demokrat Parti iktidara karşı duyulan yaygın bir memnuniyetsizlik dalgasını arkasına alarak seçimi kazandıysa da, kitle katılımına odaklanan ve popüler güçlere dayanan yeni bir siyaset anlayışına yönelmek yerine CHP'ne rakip bir himaye ilişkileri ağı kurmayı tercih etmiştir. Belki ülkenin gelişmişlik düzeyi arasındaki bölgesel ve yerel farklar, nüfusun büyük bölümünün dağınık biçimde köylerde yaşaması himaye sistemi için elverişli bir zemin oluşturuyordu ama DP'nin de yeni bir siyaset anlayışı arayışına girmediği bir gerçektir. DP'nin lider kadrosu, siyaseti rakip himaye ağları arasındaki bir yarışma olarak görmüş ve yorumlamışlardır. Bu kavramsallaştırma daha sonra da devam etmiştir; günümüze kadar uzandığı da söylenebilir. Sunar " iktisadi gelişme amacıyla ... siyaset teknikleri olarak popülizm ve himayecilik DP'nin çöküşünden sonra da süregelmiştir," (1990, s. 346); Doğru Yol Partisi'nden söz eden Acar ise "DYP taşrada etkilidir. Köylülerle yerel burjuvalar arasında kökü 1950li yıllara uzanan ve kuşaktan kuşağa devreden himaye ağlarına sahiptir," (1991) demektedir.

Himaye ağları parti liderlerini, özellikle iktidarda bulunan partilerin liderlerini, parti örgütüne hakim olmak ve mevkilerini korumak ve sürdürmek için kısıkanılacak bir konuma getirmektedir. Muhalifler ve rakipler himaye sisteminin sağlayacağı çıkarlardan mahrum bırakılabilir. Örneğin, parti lideri, yerel liderlerden onlara güç verecek en önemli kaynağı esirgeyerek onları etkisizleştirip, safdışı kılabilir. Lidere karşı çıkanlar güçlerini yaygın kitle desteğinden almadıkları sürece, eylemlerini başarıya ulaştırarak alternatif temel unsur olan himaye olanaklarından da yoksun kalmaktadırlar.

Liderlerin Egemenliğini Destekleyen Kültür

Devletin başlattığı ve yönlendirdiği toplumsal değişme, bu yaklaşımın ürünü olarak görülebilecek güçlü merkezi devlet mekanizması, tek parti sisteminin tortuları ve neticede yaygın himaye ağlarının oturmuşluğu, hem oligarşik bir liderlik yapısının gelişmesini teşvik etmiş hem de lidere itaati ön plana çıkarıp, eleştiriyi olumsuz değerlendiren bir kültür oluşumunun temelini oluşturmuştur. Bu gelişmeyi tarihi gelişme çizgisi ve siyasete egemen olan ideoloji de desteklemiştir.

Cumhuriyetin kuruluşunun öncüsü Atatürk, halka yol gösterecek bir liderin vazgeçilmez olduğunu düşünmekle birlikte, bunu bir ideolojik gereklilikten ziyade işlevsel bir

ihtiyaç olarak değerlendirmekteydi (1951:70). Buna karşılık, Avrupa’da Faşist ideolojilerin yükselmesi, tek partinin bir liderlik doktrini geliştirmesine yol açmıştır. Örneğin, 1940’lı yılların başlangıcında, yapılan parti kurultayında, Atatürk artık hayatta olmamasına rağmen, kendisine “Ebedi Şef,” cumhurbaşkanı ve parti genel başkanı İsmet İnönü’ye de “Milli Şef” ünvanı verilmiştir (Koçak, *passim* ve Nadi, s. 16). Bu olayların salt Nazi-Faşist ideolojilerin Türkiye’ye nüfuzun bir ürünü olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Aslında bir yandan savaşa hazır bir ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için alınan tedbirler, diğer yandan Mihver Devletleri ve Müttefikler arasında zor bir denge siyasetinin güdülmesi, rejimi cumhurbaşkanının ve hükümetin otoritesini güçlendirecek simgeler benimsenmesine yöneltmişti.

Neden ve kökenleri ne olursa olsun, tek parti döneminde gelişen “sorgulanamayan lider” anlayışı rekabetçi siyaset dönemine de taşınmıştır. Hernekadar “milli şef” rütbesi siyasi rekabete geçilirken lağvedilmiş olsa da, CHP bu kavramın etkisinden kendisini kurtaramamıştır. Bunun bir nedeni görevine parti genel başkanı olarak devam eden İsmet İnönü’nün Kurtuluş Savaşı’nın bir kahramanı ve cumhuriyetin kurucularından biri olması olabilir. İnönü’yü genel başkanlık tahtından deviren Bülent Ecevit dahi, bir gazeteciye şöyle bir itirafta bulunmuştur:

“Genel Başkan Sayın İnönü’nün kendi kişiliğine bağlı hukuk üstü, tüzük üstü yetkileri bulunduğunu biliriz ve kabul ederiz. Bu CHP’nin bir geleneğidir, bir gerçeğidir. CHP’nin yazılı olmayan hukukunun gereğidir. CHP gibi bir lider partisinde böyle durumlar doğal sayılabilir. Fakat bir yandan da CHP’nde uzun süredir demokrasi vardır. Sayın İnönü’nün getirdiği demokrasi vardır ...” (Milliyet Gazetesinde Abdi İpekçi ile mülakatı aktaran Bektaş, s.118).

1945 yılından itibaren CHP’ne rakip olan Demokrat Parti de CHP’ne benzer biçimde lider egemenliği altında bir görünüm vermektedir. Parti genel başkanı ve başbakan Adnan Menderes aynı liderlik geleneği içinde yetişmiştir. CHP’nde milletvekili olarak hizmet vermiş, sonra diğer üç arkadaşıyla birlikte muhalefet hareketini başlatmıştır. Seçmen katındaki yüksek cazibesi, partiyi ve milletvekillerini başarılı olmak konusunda kendisine bağımlı kılmıştır. Rakibi CHP’nde de olduğu gibi, milletvekili adayı belirleme yetkisi uhdesindedir. Her iki partide de genel başkana karşı çıkmak geleneği yoktur, eleştiriler daha çok genel başkan çevresindekilere yöneltilir. Parti yönetiminde söz sahibi olmak isteyenlerin varmayı umacağı en yüksek konum, başkanın karar vermeden önce danıştığı kişilerden oluşan dar çevrede yer alabilmektedir.

Lidere karşı çıkmama geleneği daha sonraki dönemlerde devam etmiş, bugün de geçerliğini koruyan bir kalıptır. Bu gelenek 1961 sonrasında Adalet Partisi kadrolarının, parti genel başkanlığına seçilen ve etkin bir lider olmadığı kısa sürede ortaya çıkan General Ragıp Gümüşpala’ya karşı çıkamamalarında önemli rol oynamıştır. 1960 askeri yönetiminin yasakladığı Demokrat Parti’nin yandaşları generalin yeni kurulacak partinin başına geçmesini ve partinin davasını sahip çıkmasını istemişler, o da kabul etmiş fakat kısa süre sonra başarılı bir lider olmadığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte liderliğini kimse sorgulayamamıştır. 1964’te ölümü, belki de gelecekte ortaya çıkabilecek bir tıkanmayı peşinen ortadan kaldırmış, ilk parti kongresinde yerini Süleyman Demirel almıştır. Süleyman

Demirel'e dönük muhalefet de, daha öncekiler gibi, başka bir lider aramak yerine, partinin merkez organlarında önemli konuma gelmeyi ve böylece söz sahibi olmayı amaçlamıştır.

Süleyman Demirel'e karşı 1974 kongresinde genel başkan adayı olan Profesör Orhan Oğuz, daha sonraki bir tarihte lider egemenliğinden şu sözlerle yakınmıştır:

“Her demokratik ülkede parti yöneticileri zaman içinde değişir, bizde de değişmelidir. Siyasi partilerde genel başkana karşı aday olmak anlayışla karşılanmalıdır. Demokrasinin bir gereği sayılmalıdır ve bir cesaret konusu olmaktan kurtarılmalıdır. Ülkemizde siyasi parti, liderlerine karşı aday olmayı, her nedense, partiye ve davaya ihanet gibi görme ve gösterme hastalığı vardır, ve biz bundan kurtulmak mecburiyetindeyiz.“ (Bektaş, s. 164)

Kendisine karşı çıkılmayan parti lideri olgusu, zaman içinde özgün bir parti disiplini anlayışının doğmasına da zemin teşkil etmiştir. Bilindiği gibi, parti disiplini uygulamalarının beyan eden partilerin arasında bunun ne anlama geldiğine ilişkin yorum farkları vardır (E.g. Bak. Özbudun, 1968; Turan, 1971). Demokratik ortamlarda en yaygın kabul gören anlayış, çok baskın ilkesel veya manevi nedenler olmadığı sürece, bir parlamento üyesinin, partisinin diğer milletvekilleriyle aynı yönde oy kullanması gerektiğidir. Türk deneyiminde ise, disiplin kavramı bu tanımı çok aşan ve otoriter içerikli başka bir anlam kazanmıştır. Buna göre, disiplin, parti grubunun aldığı karar uyarınca parlamentoda aynı partiden diğer milletvekilleriyle aynı yönde oy kullanmasının çok ötesindedir. Parti üyelerinin parti genel başkanının aleni olarak eleştiriden kaçınmaları, partiyi mahçup düşürebilecek beyanlarda da bulunmamaları beklenmektedir. Parti disiplininin böyle geniş yorumlanması, disiplin ihlallerinin “uyarma”dan partiden geçici ihraca kadar uzanan yaptırımlarla cezalandırılması, disiplin sürecinin titizlikle işletilmesi, parti liderinin, kendisine karşı çıkanları denetleyebilmesi için eline çok güçlü bir silah vermektedir.

OLİGARŞİK LİDERLİĞİN KURUMSALLAŞMASI

Şu ana kadar yaptığımız tartışma ile Türk siyasi partilerinde oligarşik liderliğin kökenlerini saptamaya çalıştık. Bazı faktörlerin bu eğilimin süregelmesine katkıda yaptığını da gözlemledik. Bir hususu daha eklememiz gerekiyor. Özellikle 1960 sonrasında parti liderlerinin değişmezliklerini sağlamak için onları muhtelif araçlarla donatan yasal-kurumsal bir çerçevenin gelişmesi söz konusu olmuştur. Özetle, zaman içinde lider oligarşisinin yerleşik bir örüntüye dönüştüğü ve kurumsallaştığını söyleyebiliriz.

Himaye Sistemini Sürdüren Unsurlar

Himaye ilişkileri üzerine bina edilen siyaset süreci günümüzde de işlemeye devam etmektedir. Zaman içinde ülke nüfusunun artması, ekonomisinin büyümesi ve kentleşme süreçleri siyaset sahnesine yeni aktörlerin çıkmasına yol açmış, bunlar da himaye ilişkileri içinde kendilerine bir yer bulmaya çalışmışlardır. Sonuçta merkezi hükümet üzerindeki talep baskısı yoğunlaşmış, her taleple ilgilenmek ve tatmin etmek zorlaşmıştır. Bu durum, devletin karar mekanizmalarına öncelikli olarak erişebilmeyi çok önemli kılmıştır (Roni-

ger ve Güneş-Ayata'nın yapıtında Güneş-Ayata, s. 59). Devletin artan iktisadi faaliyeti ve sosyal hizmetleri, talep fazlalığı karşısında tüm ihtiyaçlara cevap veremediği için, himaye mekanizmaları kolaylıkla herkese eşit uygulanacak evrensel kuralların yerini alabilmektedir. Örneğin, hükümet ve belediyelerin işçi kadroları ihdas edip, bunları yandaşlara dağıtımaları yaygın bir uygulamadır.

Geçmiş dönemlerde, hükümetlerin himaye ilişkilerine başvurması bazen göreve seçimle gelenler ile bürokrasi arasında geçimsizliklere neden olmuştur. 1950-1960 arasında himayeci tahsisler için talimat yağdıran hükümet ile yasaları evrensel anlayışla uygulamakta ısrar eden bürokrasi arasında tükenmeyen bir gerilim süregelmiştir. Tek parti döneminde bürokrasi, kendisini merkezi devletin çıkarlarını korumakla yükümlü görüyordu. Himaye işlemleri bilinmeyen şeyler değildi fakat nispeten az sayıdaydı. Ayrıca, parti ve devlet çıkarları bir addedildiğinden, himaye ilişkilerinin devleti korumak amacıyla yürütüldüğü kabul ediliyordu. Demokratların seçimleri kazanmasıyla, yeni yükselmekte olan kırsal veya kasaba kökenli yerel seçkinler iktidara geldiler. Bu zevat himaye ilişkilerinin "usulüne uygun" yürütülmesi konusunda bilgisizdiler. Yasaların ve idari geleneğin himayeci alışverişlere çizdiği sınırları farkında olmadıkları gibi, artık komutanın kendilerine geçtiğini düşündüklerinden, verdikleri emirlerin bürokratlar tarafından aksatılmaksızın yerine getirilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bürokrasi ve DP hükümeti arasındaki bu anlayış ve beklenti uyumsuzluğu, ikisi arasında 1960 askeri müdahalesine de zemin hazırlayan bir geçimsizliğe yol açtı.

Bürokrasi ve seçilenler arasındaki sürtüşmeler uzun yıllar devam etmiş ancak son yıllarda denge seçilenler lehine güçlenince azalmaya yüz tutmuştur. Türkiye iktisadi bakımdan geliştikçe iyi öğrenim görmüş gençler için iş dünyasında istihdam imkanı genişlemiştir. Özel girişimde elde edilen maddi ödüller, devlet hizmetine kıyasla bir hayli üstündür. Ücretlerin görece sürekli düşmesi nedeniyle bürokratlar fakirleşmiş; devlet hizmeti cazip olmaktan çıkmıştır. Memuriyet bugün için taşra kasabalarının alt-orta sınıfından gelen gençler için bir sosyal yükselme kanaludur. Ayrıca, işsizliğe çare olsun diye hükümetler, çoğu düşük ücretli, çok sayıda memur kadrosu ihdas etmişler, böylelikle memurların itibar konumunu aşındırmışlardır. Türk siyasi tarihinin daha erken dönemlerinde güçlü bir katman olan bürokrasi, zaman içinde himaye ilişkilerini denetleyen değil, kendisi de bu ilişkilerin ürünü bir duruma düşmüştür. Günümüz bürokrasisinin önemli bir bölümü, göreve girişini ve görevde yükselişini himayeci ilişkilere borçludur. Siyasetçilerin himaye ilişkilerinden kaynaklanan taleplerine olumlu yaklaşmayan bürokratların mesleki başarıları ne olursa olsun ilerlemeleri muhtemel gözükmemektedir.

Himayeci siyasetin devamı toplum-parti ilişkilerinin kopukluk ve dağınıklığının devamı anlamına gelmiştir. Himayeci ilişkiler dikeydir ki, bu da partilerin merkez organlarının ve lider kadrolarının elini güçlendirmektedir. Kopuk ve dağınık bir seçmen kitlesinin ve zayıf yerel örgütlerin, parti liderine karşı örgütlenmesi, onu değiştirmeye çalışması pek muhtemel değildir. Bir parti liderinden duyulan memnuniyetsizlik artıyormuş ve üyeler arasından bir isyana sebep olacakmış gibi görünecek olsa, merkez harekete geçerek kimini ödüllendirip kimini cezalandırarak muhalefeti dağıtmaktadır. Partilerin toplumdaki kopukluğu ve dağınıklığı, lider koltuğu boşaldığı zaman doldurulmasını da kavgalı bir soruna

dönüştürme potansiyelini barındırmaktadır.

Liderler Oligarşisinin Hukuk ve Kurumlar Alanında Kurumsallaşması

1961'e kadar Türkiye'de siyasi partilere özgün ayrı bir yasa bulunmuyordu. Siyasi partilerin kurulması ve kapatılması işlemleri bütün dernekler için çıkarılmış bir yasa çerçevesinde yürütülüyordu. 1961 Anayasası'nda siyasi partiler demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlandı. Yeni bir siyasi partiler yasası çıkarıldı; seçim sisteminde de seçmen tercihlerinin parlamento'ya daha iyi yansımaları öngören değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin hepsi liderlerin görevlerini koruması üzerinde etkili olabilecek nitelikte değişikliklerdi.

Partilerin Örgüt Yapısı ve Üyelik

Gerek 1961 gerek 1982'de çıkarılan Siyasi Partiler Kanunları aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir demokrasi süreci öngörmektedir. En alt örgütlenme seviyesi olan ilçeler muntazam aralıklarla yaptıkları kongrelerde seçtikleri delegeleri il kongrelerine gönderecekler, il kongrelerinde seçilen delegeler ise ulusal kongreye gideceklerdir. Genel başkan ve lider kadroları ise genel kongrelerde seçilmektedir. Tüzüklerinde ufak farklar olabilmekle birlikte, ülkedeki tüm siyasi partiler ilçe kongrelerinden başlayarak genel kongreye kadar delege seçimlerinde aynı usulleri izlemek zorundadırlar.

Yasalarda demokratik gibi görünen bu süreç, uygulamada anlatılanın tersine işlemekte; üniter ve merkeziyetçi devlet geleneğine uygun olarak, partinin merkez organları örgüte tamamen egemen bir konuma geçmektedir. Yasa ve ona uygun olarak hazırlanan parti tüzükleri, merkezi organları yerel organları feshetme, sorumlularını görevden alma, yerlerine yenilerini atama yetkisiyle donatmaktadır. İlâveten, yasal bir zorunluluk olmamakla birlikte, partinin genel başkanı, partinin parlamentodaki grubunun da başındadır. Partisinin tek başına iktidar olması durumunda, genel başkan başbakanlığı da uhdesine almaktadır.

Salt yasaları inceleyen bir kişi, Türk siyasi partilerinde bir partinin merkez organları ile yerel örgütleri arasında nispeten dengeli bir ilişki olduğuna hükmedebilirse de, görgül gerçeğin bu saptamayla bir ilişkisi yoktur (Bak. Sayarı, 1976, s. 190-198). Siyasi partilerde demokratik bir sürecin işlediği ve üyelerin liderlerin başarısını değerlendiren en son merci oldukları beklentisi, yerel örgütlerde faal ve yaygın bir üye kümesi bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak bu varsayım Türk siyasi partileri söz konusu olduğunda doğrulanmamaktadır. Yerel örgütlerde üye sayısı genelde düşüktür. Üyeler bir himaye ağının yerel uzantılarını aşan bir görüntü vermemektedirler. Üyesi bol ve faal olan bir yerel örgüt modeli uygulamada doğrulanmayan bir hayalden ibarettir.

Türk siyasi partilerinin üye kayıtları bir dizi nedenden ötürü kötü ve güvenilirlikten uzaktır. Sorunu değerlendiren Süleyman Demirel, bu durumu her askeri müdahaleden sonra partilerin yeniden inşa edilme mecburiyeti ile karşı karşıya kalmalarıyla açıklamaktadır (Bektaş, s. 134). Ancak, üye kayıtlarının intizamsızlığının askeri müdahalelerin ürünü olduğunu destekleyecek inandırıcı veri bulunmamaktadır. Görülebildiği kadarıyla üye

kaydetmek ve üyelerin kayıtlarını tutmak, parti liderleri tarafından bir siyasi güç kaynağı olarak algılanmakta, ve bu güç iki biçimde kullanılmaktadır. İlkin, mevcut parti yönetimine karşı olduğu bilinenlerin, partide üyelik kayıtlarının bulunmadığı gerekçesiyle parti kongre veya kurultaylarına katılmaları engellenmektedir. İkinci olarak da, mevcut parti yönetimi, üye listelerine yandaşlarını doldurarak kongrelerde desteklerini güçlendirmektedirler.² İlginçtir ki, gerek yerel gerek ulusal parti kongreleri öncesinde partilerin üye kayıtlarında bir genişleme olmaktadır. Yeni kaydedilen üyelerin önemli bir bölümünün siyasetle sürekli ve düzenli ilişkileri de yoktur. Mevcut yöneticiler ve milletvekilliğine aday olmak isteyenler tarafından harekete geçirilen kimselerdir. Bazı durumlarda, bir partinin bir ilçede seçimlerde aldığı oyun, kayıtlı üye sayısının altında kaldığı görülmüştür. Bir partiye üye kaydedilenlerin partiyle aralarında gönül bağı olmayabileceği böylece ortaya çıkmaktadır. Uzun süreler, bir kişinin birden fazla partiye kayıtlı olup olmadığını saptamak dahi kolay değildi. Günümüzde pek görülmesi de, geçmişte mükerrer kayıt olaylarının istisnai durum olmadığı biliniyor. CHP'den milletvekilliği de yapmış olan Profesör Kudret Bosuter, 1969'da kaleme aldığı bir gazete makalesinde şöyle yakınmaktadır:

“Üye kaydı, parti görevi olmaktan öte yöneticileri kuvvetlendirme aracı kabul edildiğinden, aday olmak veya bir adayı desteklemek isteyen yöneticiler, üye kaydederken ancak güvendikleri şahıslar ve bölgeler üzerinde duracaklar veya sahip oldukları çoğunluğu kaybetmek endişesiyle üye kaydına defterlerini kapatabileceklerdir. ..” (Bektaş, s. 124)

Bu gözlemler günümüzde de büyük oranda geçerliğini korumaktadır. Liderlere karşı hareketlerin olduğu parti kongrelerini niteleyen başlıca olaylardan biri, kongre salonu dışına da taşan kavgalardır. Üye kayıtları silinen veya üyelik başvurusu reddedilen kişilerin salona girmek için giriştikleri mücadele bu kavga'nın başlıca sebeplerinden biridir. Partinin sağladığı “resmi” belgelerin doğru olduğunu kabul etmekten başka çaresi olmayan kolluk kuvvetleri de bu mücadelede mevcut yönetimin tutumunu desteklemek zorunda kalmaktadırlar. Partinin sıradan üyeleri, üye kayıtlarının ciddiyetinin olmadığını, bunların mevcut yönetim tarafından bir güç unsuru olarak değerlendirildiğini bilseler de durumu kabullenmekten öteye birşey yapamamaktadırlar. Örneğin, 1986'da CHP tüm üye kayıtlarını parti genel merkezinde tutma kararı almış ve yerel örgütlere 600 000 üyelik yenileme formu göndermişti. Projenin başlangıcında doldurulup iade edilen form sayısı 4903 ile sınırlı kalmıştır (Erdem, Uyguner'in yapıtında, s. 5). Günümüzde dahi herhangi bir Türk siyasi partisinin kaç üyesinin bulunduğu ve üyelerinin kimler olduğuna ilişkin güvenilir bir listenin ortaya konulabileceği çok şüphelidir. Lider kadrolarının eksiksiz üye listeleri geliştirmek türü bir endişeleri olduğu hususu da tartışmalıdır. Liste düzensizlikleri mevcut yönetim ve lider kadrosu lehine kullanılabildiği sürece başka türlü olması da mümkün değildir.

Son yıllarda partilerin lider kadroları, onları muhaliflerine ve özellikle yerel örgütlerdeki direnmelere karşı güçlü kılan bir başka kaynağa daha kavuşmuşlardır. 1973 yılından

² 1988'de Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle kongre ve seçim öncesi üye kaydetme olayı biraz olsun frenlenmiştir. Artık ancak parti kongrelerinin yapıldığı yıldan bir önceki yılın son gününe kadar kaydı olanların bu faaliyete katılmasına izin verilmektedir.

başlayarak devlet siyasi partilere maddi yardım yapmaya başlamıştır. Kamunun partileri fonlamasının, onları özel çıkarlara bağımlı kalmaktan uzak tutacağı düşünülmüştür. Gerçek ise farklı yönde gelişmiştir. Devletin sağladığı kaynaklar, özel kaynakların yerini almaktan çok, güvenilir, aksamayan ve azalmayan bir gelir olarak değerlendirilmiştir. Partinin merkez yönetimine teslim edilen ve merkezin kime nasıl dağıtılacağına kendisinin karar verdiği devlet yardımı, amaçlanmasa da, mevcut lider kadrosunu güçlendirmeye yaramıştır. Fonlar destekçilere gitmekte, muhaliflerden esirgenmektedir. Ayrıca, yerel örgütler maddi kaynak yaratmaları beklenirken, merkezden kaynak bekleyen ve dolayısıyla merkeze tabi olan yapılara dönüşmektedirler.

Son olarak, Siyasi Partiler Kanunu, bir partinin seçimlere katılabilmesi için toplam il sayısının yarısından bir fazlasında ve her ilde de ilçelerin en az üçte birinde örgütlenmiş olmasını öngörmektedir. Doğal olarak, her ilde her partiye yakın ilgi duyulmamakta, sonuçta bazı yerlerde partilerin taraftarlarının kurduğu “sağlam” örgütler varken, diğerlerinde kağıt üzerinde varlıklarını sürdüren örgütler türemektedir. Kağıt üzerinde yaşayan örgütler, aslında merkezin gücünü arttıran yapılardır. Partinin lider kadrosu, merkezden gelen destekle yaşamaya çalışan yerel örgütleri kolayca denetleyen bir konumda bulunmakta ve bunları istediği yöne sevk edebilmektedir.

Aday Belirleme Yöntemleri ve Parti Kongreleri

Bir partinin nasıl yönetildiği sorusunun önemli bir bölümü milletvekilleri ve yerel yönetici adaylarının nasıl belirlendikleriyle ilgilidir. Yasaların incelenmesi ile yetinilecek olursa, adayların belirlenmesinde önseçim yönteminin kullanılması muhtemel gözükebilir. Önseçim sistemi, seçim sisteminin nispi temsil esasına göre düzenlendiği yerlerde çok sayıda temsilci çıkaran seçim bölgelerinde adayların sıralanmasını sağlamayı amaçlayan ve başka ülkelerde de kullanılan bir yoldur. 1961 yılında Türk seçim sisteminin değiştirilerek bu yeniliklere yer verilmesi, 1950-1960 döneminde hükümetlerin giderek otoriterleşmesine karşı bir tepkiydi. İlk demokrasi döneminde, aynı zamanda Demokrat Parti'nin genel başkanı olan başbakan Adnan Menderes, partisinin milletvekili adaylarını belirlemede başlıca yetkili olmuştu. Bu durum, parti genel başkanına aykırı düşen milletvekillerinin yeniden seçilme şansını ortadan kaldırarak liderin gücünü ve mevkiini korumasını sağlamakta çok etkin bir yöntemdi. DP yönetiminin parlamentonun dizginleyemediği biçimde otoriteryanizme yönelmesinin altında lidere karşı çıkmanın maliyetinin çok yüksek olduğunun düşünülmesi yatıyordu. Önseçimin getirilmesiyle, genel başkanın gücünün sınırlanması amaçlanmıştır.

1965-1977 yılları arasında yapılan önseçimlere partilerin tüm kayıtlı üyelerinin katılması öngörülmemiştir. Yasa, ilçe ve il kongrelerinde sayısı önceden belirlenmiş az sayıda üyenin önseçimlere katılacak delegenin seçmesini öngörüyordu. Delegeler, yargının denetiminde yapılan önseçimlerde partilerinin adaylarını ve listedeki sıralarını belirleyeceklerdi. Ancak, yerel örgütler çoğunlukla yerel liderlerin egemenliğinde, yerel liderler ise ulusal lidere tabi idi. Dolayısıyla aday belirleme sürecinde önseçim kullanıldığı zaman dahi genel merkezin ve parti liderinin güçlü etkisi hissediliyordu. 1983 yılında kabul edilen yeni Siyasi Partiler Kanunu bir partinin bütün kayıtlı üyelerinin önseçime katılabilmesine de imkan tanımıştır. Ancak, bu değişiklik aday belirleme sürecinin daha demokratik bir ortamda gerçekleşmesini

sağlamaktan ziyade parti örgütünde güçlü bir kısım kişinin kendilerini destekleyenleri üye kaydettirerek önseçim sürecine egemen olmaya çalışmalarını tahrik etmiştir.

Partinin lider kadrosunun önseçim sürecini etkilemekteki güçleri dolaylıdır. Parti genel merkezinin aday belirlemedeki konumunu güçlendiren ve doğrudan kullanabilecekleri yetkileri de bulunmaktadır. Örneğin parti tüzüklerine göre parti genel merkezleri, seçimle gelinen bir kamu görevine aday olmak isteyenlerin adaylık başvurularını kabul etmeme gücüne sahiptir. Böylece, partiyi sıkıntıya sokacak isimler yanında lider kadrosuna kafa tutacak isimler de peşinen elenebilmektedir. Bunun yanında, parti genel merkezinin toplam aday sayısının yüzde beşi kadar adayı kendisini uygun gördüğü seçim bölgesinde istediği sıraya yerleştirme yetkisi vardır. Merkez kontenjanı adı verilen bu yöntem sayesinde, seçilme şansı yüksek görünen adayların önüne merkezden bir aday yerleştirilerek seçilme şansları zayıflatılabilmekte, merkezin etkisi daha da güçlendirilmektedir.

Parti genel merkezinin aday belirleme sürecindeki konumunu güçlendiren bir başka kural da, önseçimlerin tamamlanmasından sonra aday listesinde ölüm, istifa, önseçimin usulsüzlükler nedeniyle iptali ve benzeri nedenlerle ortaya çıkabilecek boşlukların genel merkez tarafından doldurulmasıdır. Ancak, genel merkezin süreçteki konumunu en fazla güçlendiren olgu önseçim yerine merkez yoklamasının tercih edilmesidir.

Son yıllarda seçimlerin öne alınması, seçim takviminin daha hızlı işlemesi baskısı yaratmış, kampanya için ayrılan sürelerin kısa olması, önseçimlerin parti içinde yarattığı gerilimlerin seçime yansıtılmaması arzusu, önseçim yerine merkez yoklaması diye anılan genel merkezin aday belirleme yöntemini ön plana çıkarmıştır. Bu durumda gerek yeniden aday olmak isteyen milletvekillerinin gerek ilk defa seçilmek isteyen adayların genel merkezle, partinin lider kadrosuyla uyum içinde hareket etmeleri yönündeki baskılar daha da yoğunlaşmıştır.

Bilindiği gibi, parti liderini salt milletvekilleri seçmemektedir; onlar parti liderinin gücünü korumak için başvurabileceği unsurlardan sadece biridir. Seçim sonuçlarını belirleyen esas unsur parti kongresinde il kongrelerinde seçilen delegelerin oylarını almaktır. Ancak, burada da bir sorun olmadığı, delegeleri genel başkanın onayladığı il yönetimlerinin seçtiği yukarıda açıklanmış bulunmaktadır. Sonuç olarak, Türk siyasi partilerinin liderlik yapısı oligarşiktir. Yasal çerçeve de bu yapının sürdürülmesini teşvik eder niteliktedir. Herhangi bir partinin bu çerçeveyi değiştirmeyi, parti içi demokrasiye daha yaygın işlerlik kazandırmayı arzuladığına ilişkin ciddi bir belirti de bulunmamaktadır.

Oligarşik Liderlik Yapısını Destekleyen Diğer Faktörler

Oligarşik liderliğin sürdürülmesini sağlayan himaye ilişkileri sistemi ve yasal-kurumsal yapılar yanında diğer bazı faktörlerin de bu yapılaşmayı desteklediğini görüyoruz. Bunların bazıları liderin kişiliği türünden arızı seyir izleyen niteliklerdir. Örneğin, bir liderin seçmen katında çok cazip bulunması, karizmaya sahip olması, kendisine yöneltilecek eleştiriler karşısında kamuoyunu parti içi muhalefete karşı harekete geçirmesine olanak verebilir. Zamanında İspanya'da Gonzales'in böyle bir yol izlediğini Gillespie dile getirmektedir

(Bell ve Shaw'un yapıtında, s. 52). Liderlerin hırsları, ihtirasları, kararlılıkları gibi bir dizi değişken görevlerinde kalma olasılığını etkilemektedir. Bunların sayıca çok ve ölçülebilir olmaktan uzak olması sistemli biçimde ele alınmalarını güçleştirmektedir.

Liderlerin görevlerini korumalarında bağlamsal diyeceğimiz bazı faktörlerin de rolü bulunmaktadır. Bunlar sayıca çok olmakla birlikte, Türkiye de dört unsurun özel önem arz ettiği söylenebilir. Bunlardan birincisi parti liderinin performansı ile ilgilidir. Bazı sistemlerde bir siyasi partinin seçimlerde aldığı sonuçlar, parti liderinin başarısının göstergesi olarak kabul edilmektedir. Seçimde partinin uğradığı başarısızlık, liderin görevini bırakmasına vesile teşkil etmektedir. Örneğin İngiltere'deki uygulama bu yödedir. Diğer sistemlerdeki uygulamalar bu kadar katı olmayabilir. Japonya'da "parti liderlerinin değişmesinin seçim sonuçlarıyla paralellik sergilemesi gerekmiyor. Nakasone'nin Takeshita'nın yerini alması artık bir değişiklik yapma zamanı geldi, parti geleneklerini yaşatmak gerekiyor türünden bir gerekçeye dayandırılmıştı." (Ziegler, s. 98). Daha çok belirli bir kişinin seçilmesini sağlamak için oluşturulan "seçim makineleri" da genelde lider değiştirmekten uzak durmaktadırlar.

Türkiye'de bir partinin seçimlerde başarısız olması, lider yenilenmesi konusunda baskılar yaratmaktan uzaktır. Seçimde partilerini başarıya götüremeyen liderler, böyle zor bir zamanda partilerini başsız bırakamayacaklarını iddia ederek görevlerini bırakmamayı adeta bir özveri konusuna dönüştürmektedirler. Kendilerine rakip olacak bir lider kadrosunun oluşmasına olanak tanımamış olmaları, görevlerini korumaları kolaylaşmaktadır. Başarısızlık karşısında istifa edenler ise, kendilerine şahsen bağlı kadrolara güvenerek, onların çağrısı ile istifalarını geri almışlar, çoğu zaman ya kongrede "umumi istek üzerine" tekrar aday olmayı ya da kısa bir aradan sonra tekrar seçilmeyi başarmışlardır.

Bazı durumlarda başarı ya da başarısızlığın tanımı seçimlere bağlı olarak yapılmaktadır. Kendilerini daha çok bir ideolojik misyonun partisi olarak tanımlayan partilerin liderlerinin partinin seçim performansı üzerinde fazla durmaması mümkündür. Bunun yanında, bir parti hiçbir zaman yüksek düzeyde bir oy almayı ya da iktidara ortak olmayı zaten beklemiyorsa, o partinin seçimlerde aldığı oydaki iniş ve çıkışlar, parti liderliğinin sorgulanmasını tetiklemeyebilir. Ayrıca seçimlerde uğranılan kayıpları telafi eden iki olgu daha liderin performansa bağlı olarak sorgulanmasını engellemektedir. İlkin, parti seçmen desteğinin azalmasına rağmen iktidarda kalırsa ya da hükümet koalisyonuna ortak olursa, lidere karşı belirebilecek eleştirilerin zemini zayıflar. İkinci olarak da, parti kötü performansına rağmen birkaç belediyede başarılı olmuşsa, ulusal alanda yenilginin acısı hafiflemiş, liderin konumu da korunmuş olur. MHP, özellikle Alpaslan Türkeş'in partinin başında bulunduğu dönemlerde sözünü ettiğimiz tüm durumlara uyan iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Parti liderlerinin görevlerini korumalarını sağlayan ikinci bir faktör, milletvekillerinin devir hızının yüksek olmasıdır. 1961 sonrasında yapılan çoğu seçimde milletvekillerinin yüzde ellisinden fazlası yeni yüzlerden oluşmuştur. Milletvekillerinin bu hızla değişmesi, parlamentodaki her parti grubunda daha göreve ilk defa başlayan çok sayıda milletvekili bulunması anlamına gelmektedir. Göreve ilk başlayanlar, parti liderlerini eleştirmekten ziyade onların kılavuzluğuna ihtiyaç duymaktadırlar. Böyle bir kadro içinden yeni lider adaylarının çıkması kolay olmamakta, tam tersine lider için bir destek havuzu olmaktadır.

Siyasi liderlerin mevkilerini korumalarına katkı sağlayan üçüncü faktör askeri müdahalelerdir. Eski cumhurbaşkanlarından Sayın Süleyman Demirel 1971 ve 1980 yıllarında olmak üzere iki defa başbakanlık görevlerinden askeri müdahale sonucu uzaklaştırılmıştır. Her iki müdahalenin gerçekleştirildiği dönemde ülkenin siyasi hayatında derin kutuplaşmalar ve siyaset kaynaklı sokak dehşeti hüküm sürüyordu. Ayrıca ülke ciddi iktisadi sıkıntılarla karşı karşıya bulunuyordu. Askeri müdahaleler Sayın Demirel'i görevde kalması halinde daha da kötüleşebilecek bir durumdan kurtardı ve mağdur durumuna soktu. Tartışmalı performansı, bir ihtimal, parti genel başkanlığı görevini bırakması yönünde baskılar yaratacakken, askerin gelişi ile bu yönde gelişmeler engellenmiş oldu. Her iki müdahale sonrasında askeri yönetim yerini sivil yönetime bırakınca, Sayın Demirel, görevinden haksız yere uzaklaştırılmış bir siyasi lider olarak geri dönüş yapabilmektedir.

Dördüncü olarak, partiler lider değişmesinin yaratacağı belirsizliklerden çekinmektedirler. Hiziplerin parti içi siyasette önemli bir rol oynadığı Türk siyasi partilerinde, lider yenilenmesi sürecinin sert ve partiyi zayıflatıcı mücadelelere yol açmasından korkulmakta, dolayısıyla liderin değiştirilmesi girişimleri ihtiyatla karşılanmaktadır. Tarihi olarak böyle girişimlerin nadiren başarıyla sonuçlanmış olması da, başkanın değişmesi gerektiğini düşünenlerin cesaretini kırmaktadır. Buna, partiden ayrılıp yeni parti kurmayı tasarlayanların ilk adım olarak genel başkanı samimiyeti aşan abartılı bir üslupla eleştirmeleri de eklenince, parti liderini eleştirmenin bir ayaklanma biçiminde algılanması olağanlaşmakta, değişim istemek zorlaşmaktadır. Tabii, bu durumdan konumunu korumak isteyen parti başkanları karlı çıkmaktadır.

OLİGARŞİK LİDERLİĞİN SONUÇLARI

Bir partinin güçlü, konumu sorgulanmayan bir lidere sahip olması bazı durumlarda kapsamlı siyasi değişiklikler yapılmasını kolaylaştırabilir. Nitekim, Türkiye'nin tek partili sistemden çok partili sisteme geçmesinde İsmet İnönü gibi güçlü bir liderin rolü vazgeçilmez olmuştur (Tachau, Heper ve Landau'nun yapıtında, s. 113). Yine de unutulmamalıdır ki, bir partinin liderini yenilemesi, değişen ortama uyum sağlamanın başlıca yollarından biridir. Parti liderinin değiştirilmesi, partinin izlediği siyasaların değiştirilmesini de kolaylaştırabilir. Daha önce parti yönetiminde yer almayan grupların parti yönetimine ortak yapılarak dışlanmaktan kurtulmalarının kapısını açabilir. Ağır bir seçim yenilgisinin yarattığı üzüntüyü veya moral bozukluğunu bir ümide dönüştürebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türk siyasi partilerinin lider yenileyememeleri sorunlu sonuçlara yol açtığı gözleniyor. Lider yenileyememenin yol açtığı ilk sorun, diğer bazı faktörlerle birlikte, partilerin parçalanmasını teşvik etmesidir. Parçalanma ise ülkede siyasi istikrarsızlığı tahrik eden başlıca eğilimlerden biridir. Bir başka yerde ifade ettiğim gibi:

“Türkiye’de sıradan parti üyelerinin liderlerini değiştirememesi, oldukça sık olarak partiden ayrılma ve yeni parti kurma çabalarını teşvik etmektedir. Parti içindeki önemli bir hizip liderin yenilenmesini talep edip başarısızlığa uğrayınca, liderin hışmını üzerine çekmekte, partiden kopmaktan başka çaresi kalmamaktadır. Olay yeni bir parti kurulmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu girişimlerin uzun vadede başarılı

olmaları istisnaidir. Buna karşılık bazen içinde hükümetlerin düşürülmesinin de yer aldığı gelişmeler, ülke siyasetindeki değişkenliği arttırmakta, öngörülebilirliği düşürmekte, dolayısıyla istikrarsızlığı teşvik etmektedir.” (Turan, 1994, s. 239)

Değindiğimiz olguya örnek vermek gerekirse, 1970 yılında Süleyman Demirel’in yönetiminin kendi taleplerine cevap vermediğini düşünen bir grup milletvekili, partilerinin kurduğu hükümetin bütçesine karşı oy kullanmak yoluyla isyan etmesini anımsayabiliriz. O olayda hükümet istifa etmeye mecbur kalmış, başkaldıran kadro ise Sayın Demirel’i partide tek kişilik yönetim ve şahsi diktatörlük kurmakla itham etmiştir (Bektaş, s. 162). 1983 sonrasında Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile Milliyetçi Hareket Partisi’nde de lidere başkaldırma ve koparak yeni parti kurma olayları yaşanmıştır. Bu deneyimlerin hiçbiri ciddi bir başarı sağlayamamıştır. Lidere karşı çıkararak yeni parti kurmanın en başarılı örneği ise şüphesiz Adalet ve Kalkınma Partisi’dir. Kuruluşunun birinci yılı içinde seçimle iktidara gelmiştir. Bu olgu ayrı bir çalışma çerçevesinde incelenmeye değerdir.

Partilerin lider yenilemeden faaliyetlerine devam etmeleri, toplumsal değişmeyi izlemelerini, onunla uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Eski liderlerini uzun süreler muhafaza eden günümüzün iki muhalefet partisi, seçmen çoğunluğunun gündemini algılamakta güçlük çekmiş ve seçimlerde ancak sınırlı başarı elde edebilmişlerdir. Kısa süre önce CHP’nde beklenmedik biçimde gerçekleşen lider yenilenmesi sonrasında partinin düşünce çizgisini gözden geçirmeye başlaması, lider yenilenmesinin değişime uyum sağlamaktaki rolünü doğrular niteliktedir.

Parti liderlerinin iktidarlarını sürdürmek için başvurdukları yöntemler Türkiye’de demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesini zorlaştırmıştır. Üye listeleriyle sürekli oynanması, seçimle göreve gelen yerel parti yöneticilerinin merkez tarafından görevden alınması, genel başkana muhalefet etmesi ya da ona rakip olması muhtemel görülen kişilerin milletvekili adayı yapılmaması, iyi işleyen bir demokrasinin göstergeleri değildir. Türkiye’nin demokrasiye geçişini gerçekleştiren liderin bile bir kısım il örgütünü feshederek buralara kendi destekçilerini yerleştirmeye çalışması, hernekadar girişim merkez yönetim kurulunda reddedilmiş olsa da, sorunun ne kadar yerleşik olduğunu bize göstermektedir. Hemen ekleyelim ki, sorun liderlerin demokrasi karşıtı eğilimlerinin ötesindedir ve liderin yenilenmesini engelleyen bir hukuk yapısı ve ilişkiler ağı sisteminin sonucudur.

LİDERLER GÖREVLERİNİ NASIL BIRAKIYORLAR?

Acaba neredeyse değişmez sıfatını kazanan liderler nasıl değişiyorlar? Değişime yol açan faktörlerin başında doğal nedenler bulunuyor. Liderler yaşıyor, artık görevlerini yerine getiremez duruma gelebiliyor, bunayabiliyor. Vefat etmeleri de söz konusu olabiliyor. Pek yaygın olmasa da, siyasetten ayrılma kararı veren liderler de çıkmıştır. Liderlikten ayrılmanın bazı yollarına şimdi tek tek bakalım.

Parti liderlerinin görevlerinden ayrılmasını sağlayan bir yol daha üst bir göreve gitmeleridir. Son yıllarda iki defa başbakanlar partilerüstü bir görev olan cumhurbaşkanlığına geçmişlerdir. İlkin, 1990 yılında General Kenan Evren’in görev süresi dolunca, Başbakan

Turgut Özal cumhurbaşkanlığına aday olmuş, seçilince de Anavatan Partisi'nin genel başkanlığından ayrılmaya mecbur kalmıştır. Kendisi 1993 yılında geçirdiği bir kriz sonunda vefat edince, bu defa Başbakan Süleyman Demirel göreve talip olmuş ve üçüncü turda seçilmiştir. Burada belki hatırlanması gereken husus, bir parti genel başkanının cumhurbaşkanlığı dışında gidebileceği bir görevin bulunmadığıdır. Bu görev 1983-2007 arasında ancak yedi yılda bir boşalıyordu. Göreve siyaset arenasından seçilme şansı olan kişi ancak iktidar partisi veya partilerinden birinin lideri olabilir. Dolayısıyla karşımızda bütün partilerde lider değişimini teşvik eden nitelikte bir mekanizma bulunmamaktadır. 2007 yılından sonra cumhurbaşkanlığının beş yıl için seçimle gelinen bir göreve dönüşmesi, bu gerçeği değiştirecek nitelikte değildir.

Lider yenilenmesinin ikinci bir yolu, mevcut genel başkanın görevinden ayrılmaya karar vermesidir. Kongrede yeniden seçilme şansının düşük olması, seçimlerde uğranılan ağır yenilgi türü nedenler görevden ayrılmaya yol açabilir diye düşünülse de, uygulamada bu olasılık beklenen sıklıkta gerçekleşmemektedir. 1980 yılına gelinceye kadar, liderinin parti kongresi sonucunda değiştiren tek parti Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Bülent Ecevit'in İsmet İnönü'ye başkaldırdığı 1972 kurultayında, İsmet İnönü genel başkan seçilmiş ama genel sekreterlik ve parti kurullarındaki tüm görevler genel başkana karşı olan kadrolara gitmiştir. Göreve kendisine bağlı olmayan kadroların seçilmesi karşısında, İsmet İnönü genel başkanlık görevinde kalmamayı tercih etmiştir. Acaba İnönü başkanı bulunduğu parti içinde neden bu kadar yalnız kalmıştı? Yaşının bir hayli ileri olması nedeniyle karşılaştığı sınırlamalar bir yana bırakılacak olursa, ana neden toplumun hızlı sosyo-ekonomik dönüşüm yaşadığı bir dönemde partisine yeni işlevler kazandıramamak ve buna bağlı olarak yeni bir seçmen kitlesi oluşturamamak olarak belirmektedir. Kendisinin mimarı olduğu çok partili hayata geçildikten sonra CHP, 1961 seçimlerinden başka hiçbir seçimde en fazla oyu alan parti konumuna ulaşamamıştı. 1961 seçimlerindeki başarı bile 1960 askeri müdahalesinin kapattığı Demokrat Parti'ye verilmiş oyların henüz yöneleceği bir partinin yeterince belirmemiş olmasıyla açıklanabilir. 1961 seçimlerini izleyen her seçimde CHP'nin oyları düşmeye devam etmiştir. Buna karşılık, partinin genel sekreteri Bülent Ecevit "ortanın solu" etiketiyle muğlak, daha fazla kaynağın dar gelirli işçilere ve kentlilere aktarılacağı izlenimini yaratan bir fikir ortaya atmış, bununla kentleşen ülkenin alt-orta ve orta sınıf kentlilerini 1973 ve 1977 seçimlerinde partisini saflarına çekmeyi başarmıştır (Ayrıca bak. Özbudun, 1987, s. 337).

CHP'nin 1993 sonrası yeniden kurulmasından sonra genel başkanlığa seçilen Deniz Baykal iki ayrı defa genel başkanlıktan istifa etmiştir. İlk olarak, 1999 seçimlerinde partinin %10 barajının altında ve dolayısıyla parlamento dışı kalması parti içinde çalkantılara sebep olmuş ve böyle bir ağır yenilgi karşısında genel başkanın istifası istenmiştir. Uzun bir tereddütten sonra, Deniz Baykal istifa etmiştir. Geriye doğru bakılınca bu istifanın tepkilerin yatışmasına dönük olduğu, parti teşkilatında egemenliğini koruyan Baykal'ın, bu gücünü kaybetmeden yeni genel başkan Altan Öymen'i istifaya zorlayarak, kısa bir süre sonra yeni bir kurultayla geri geldiği görülmektedir. Deniz Baykal 2010 yılında, kendisine ait olduğu ileri sürülen uygunsuz bir filmin internette yayınlanması sonucunda mecburiyet karşısında tekrar istifa etmiştir.

Lider yenilenmesinin üçüncü yolu olan, parti liderinin parti kongresinde bir rakip tarafından mağlup edilmesi ise Türk tecrübesinde istisnai bir durumdur. 1989 yılında, Kenan Evren'den boşalan cumhurbaşkanlığına Turgut Özal seçilince, partisine ve kamu politikasına yön vermeğe devam etmek istemiş, partideki ağırlığını kullanarak, sakin tabiatlı ve cumhurbaşkanıyla uyum sağlayabilecek Yıldırım Akbulut'u Anavatan Partisi'nin genel başkanı seçirmiştir. Ancak, isteksizce sonuçlanan bu seçim sonrasında Mesut Yılmaz parti içi muhalefeti örgütleyerek 1991'de yapılan parti kongresinde Yıldırım Akbulut'a karşı kongreyi kazanmayı başarmıştır. 1964 yılında, Adalet Partisi Genel Başkanı General Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine, yardımcısı Saadettin Bilgiç genel başkan olmuş, kısa bir süre sonra yapılan parti kongresinde Süleyman Demirel'e karşı yenilmiştir.

LİDER OLİGARŞİSİ ZAYIFLIYOR MU?

Son yıllarda Türkiye'nin yaşadığı sosyo-ekonomik değişimler acaba partilerde lider oligarşisini zayıflatacak mıdır? Bir dizi gelişmenin lider oligarşisinin gücünü aldığı kaynakları aşındırdığı akla gelmektedir. Örneğin, günümüzde sivil toplum örgütleri güçlenmekte, partiler üzerindeki etkileri artmaktadır. Liderlerin gücü bu yoldan sınırlanabilir. Sonra, nüfus artışı himaye ilişkilerinin yürütülmesini zorlaştırmakta, kitle politikası çözümlerini zorlamaktadır. Keza, ülke ekonomisinin istikrarı açısından izlenmesi gereken bütçe disiplini de himaye ilişkilerine sınırlar getirmektedir. Halbuki, himaye ilişkileri liderlerin egemenliklerini pekiştirmek için başvurdukları araçların en önemlilerinden biridir. Türkiye'nin üyelik müzakerelerini yürüttüğü Avrupa Birliği ülkenin ve kurumlarının demokratikleşmesi yönünde ısrar etmektedir. Partilerin de bu demokratikleşme sürecinin dışında kalması beklenmemelidir. Türkiye hızla kentleşmektedir. Buna paralel olarak yerel yönetimler güçlenmektedir. Bu durum yerel örgütlerin ulusal parti liderliği üzerindeki gücünü artırabilir.

Sayıdığımız gelişmeler sonucunda uzun vadede lider oligarşisinin zayıflatması beklenebilir. Bununla birlikte, oligarşinin kaynaklarından bir bölümü, özellikle kurumsallaşmış yapılar devam etmektedir. Türk siyasi partilerinin daha uzunca bir süre lider yenilemekte zorluklarla karşılaşması şaşırtıcı olmayacaktır.

KAYNAKLAR

- Acar, Feride (1991), "The True Path Party," Metin Heper ve Jacob Landau, derl., *Political Parties and Democracy in Turkey*. Londra: I. B. Tauris.
- Atatürk, Kemal (1951), *Nutuk*, cilt. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bektaş, Arsev (1993) *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi: CHP ve AP (1961-1980)*. İstanbul: Bağlam.
- Erdem, Tarhan ve Nejat Uyguner (1994), *CHP Üye Kayıtlarını Merkezde Toplama Projesi*, 1978. İstanbul.
- Gillespie, Richard (1994), "The Resurgence of Factionalism in the Spanish Socialist

- Workers' Party," David S. Bell ve Eric Shaw, derl., *Conflict and Cohesion in Western Social Democratic Parties*. Londra: Pinter.
- Güneş-Ayata, Ayşe (tarihsiz) *Kasaba'da Politika ve Politikacı* (basılmamış tebliğ)
 - _____ (1994) "Roots and Trends in Clientelism in Turkey," Luis Roniger ve Ayşe Güneş-Ayata, derl., *Democracy, Clientelism and Civil Society*. Boulder, Lynne Rienner.
 - Koçak, Cemil (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945*. İstanbul, Yurt Yayınları.
 - Michels, Robert (1962) *Political Parties*. New York, Free Press.
 - Nadi, Yunus (1964) *Perde Aralığından*. İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.
 - Özbudun, Ergun (1987) "Turkey," Myron Weiner ve Ergun Özbudun, derl., *Competitive Elections in Developing Societies*. Durham, Duke University Press.
 - _____ (1968) *Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
 - Roniger, Luis (1994) "The Comparative Study of Clientelism and the Changing Nature of Civil Society in the Contemporary World," Luis Roniger ve Ayşe Güneş-Ayata, derl., *Democracy, Clientelism and Civil Society*. Boulder: Lynne Rienner.
 - Rustow, Dankwart A. (1973) "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective." Kemal Karpat, derl., *Social Change and Politics in Turkey*. Leiden: E. J. Brill.
 - Sayarı, Sabri (1976) "Aspects of Party Organization in Turkey," *Middle East Journal*, Spring.
 - _____ (1975) "Some Notes on the Beginning of Mass Political Participation in Turkey," Engin D. Akarlı ve Gabriel Ben-dor, derl., *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*. İstanbul: Boğaziçi University.
 - Steinbach, Udo (1984) "Atatürk's Impact on Turkey's Political Culture Since World War II," Jacob Landau, derl., *Atatürk and the Modernization of Turkey*. Boulder: Westview.
 - Stockwin, J. A. (1992) "The Japan Socialist Party" Resurgence after a Long Decline," Ronald J. Hrenbar, derl., *The Japanese Party System*. Boulder: Westview.
 - Sunar, İlkay (1990), "Populism and Patronage: The Democrat Party and Its Legacy in Turkey," *Il Politico* (Pavia, Italy), 55:4.
 - Tachau, Frank (1991) :*The Republican People's Party, 1945-1980*," Metin Heper ve Jacob Landau, derl., *Political Parties and Political Democracy in Turkey*. London: I.

B. Tauris.

- Turan, İlder (1994), "Leadership Change in Turkey," *Mediterranean Politics*, Cilt 1. London: Pinter.
- _____ (1971), "Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 28:1-4.
- _____ (1969) *Cumhuriyet Tarihimiz*. İstanbul: Çağlayan.
- Zeigler, Harmon (1993) *Political Parties in Industrial Democracies*. Itasca, Illinois:F.E. Peacock.